

IDEEOGRAFIA CA SUBSTITUT AL BIOGRAFIEI

Doina Bogdan-Dascălu, Crișu Dascălu

Cuvinte-cheie: Paul Iorgovici, Universitatea din Viena, Hofconcepist, Kurzböck, poliglot

Ipoteza pe care dorim să o verificăm aici este aceea că, în anumite împrejurări cel puțin, lacunele privind biografia unui autor pot fi suplinite prin identificarea surselor care i-au alimentat gândirea.

Într-o astfel de situație se află și iluministul bănățean Paul Iorgovici (1764-1808), despre a cărui viață există informații puține și mai ales nesigure, care provin de la un nepot al său și care au fost publicate de Pavel Vasici¹, în 1862. De atunci au fost preluate întocmai și transmise de la un comentator la altul, fără ca cineva să le verifice corectitudinea.

Primul care a formulat anumite suspiciuni în această privință a fost Vichentie Ardeleanu², chiar dacă el s-a referit la unele aspecte secundare. Deși datele despre familia cărturarului își au importanța lor, fundamentale rămân cele despre formația lui intelectuală.

Așadar, care sunt datele vehiculate în mod obișnuit asupra vieții lui? Potrivit biografiilor, Paul Iorgovici și-ar făcut studii universitare de filozofie la Pojon (Bratislava, 1782-1784), iar pe cele de drept, la Pesta (1784-1787) și Viena (1787-1788), apoi ar fi întreprins un lung voiaj european la Roma, Paris și Londra (1788-1793); revenit în capitala austriacă, ar fi ocupat postul de Concepist și pe cel de Hofconcepist, îndeplinind și funcția de corector sau chiar pe cea de cenzor al tipografiei ilirice (1793-1796), după care se întoarce în provincia natală, unde rămâne până la sfârșitul vieții.

La două secole de la nașterea învățatului, Adrian Marino³ pune sub semnul întrebării asemenea informații: „Nu i se cunosc bine nici studiile, nici izvoarele”, deși ele trebuie presupuse, căci „ținuta sa doctrinară și tehnicitatea expresiilor... trădează o evidentă lectură de specialitate”. Este pentru prima dată când modernitatea gândirii lui Iorgovici și racordarea la ideile epocii sale sunt afirmate net, ceea ce echivalează cu recunoașterea statutului de *homo europaeus*.

¹ Dr. V[asici], *Paul Iorgovici*, „Telegraful român”, 1862, nr. 71.

² *Paul Iorgovici. Schiță biografică și câteva probleme nerezolvate*, „Orizont”, XV, 1964, nr. 4, p. 81-84.

³ *Iluminiștii români și problema „cultivării” limbii (II)*, „Limba română”, XIII, 1964, p. 573.

Va trece încă un deceniu și jumătate până când informațiile de natură biografică vor începe să fie verificate prin apelul la documente. Nicolae Bocșan⁴ invocă „manifestele și proclamațiile” redactate de Paul Iorgovici și de Grigore Terlaici, în care cereau menținerea Cancelariei ilirice, acte a căror datare confirmă prezența acestora în Banat, infirmând sau, în orice caz, punând sub semnul întrebării șederea celui dintâi la Paris în același interval temporal: „În această situație trebuie reexaminată perioada respectivă din biografia lui Iorgovici, dacă într-adevăr a făcut această călătorie sau cel puțin reexaminată cronologia acestui periplu european.”

Un asemenea demers am reclamat noi înșine atunci când am afirmat, la începutul *Tabelului cronologic* ce însoțește ediția noastră a *Observațiilor de limba românească*⁵ că „viața și activitatea lui Paul Iorgovici sunt, astăzi încă, sumar cunoscute și, mai mult, înseși datele privitoare la ele aparțin, **până la o eventuală confirmare documentară**, mai curând legendei decât realității”. Aceste rezerve urmau să fie, speram atunci, un îndemn pentru cercetări de arhivă, îndemn pe care nu l-a urmat însă nimeni.

Cu ocazia bicentenarului morții sale, în 2008, ne-am propus să dăm o nouă ediție a acestei lucrări, prilej cu care să încercăm și o revizuire a informațiilor biografice prin documente. Cea mai tentantă, dar și cea mai la îndemână ne-a apărut a fi Viena, unde ne-am deplasat în două rânduri (mai 2008 și iunie 2009), ca beneficiari ai schimbului interacademic (între Academia Română și Academia Austriacă de Științe). Întrucât, din motive străine de noi (dar și de interesele culturii naționale!) ediția pregătită nu a mai apărut, prezentăm în continuare rezultatele acestor călătorii.

Prima vizită a avut loc la Arhivele Universității din Viena, interesați fiind de eventuala prezență a lui Paul Iorgovici printre cei care au frecventat instituția. Am cercetat, în acest scop, **matricula** (instituită „sub Rectoratu Reverendissimi, Perillustris, Spectabilis ac Magnifici Domini Domini Ignatti Steininger” în anul 1778) în care sunt înregistrați (este de presupus cu minuția specifică locului), începând cu anul 1779, relativ puțini învățăcei, în dreptul cărora este menționată provincia din care provin (Boemia, Moravia, Silezia, Ungaria, și, evident, vienezii) și starea socială pe care o au (*nobilis, civis, pauper., plebei.*, dar și *stipend.*). Printre aceștia nu l-am identificat pe iluministul bănățean între anii 1787 și 1788 (când s-a afirmat că a studiat aici), dar nici înainte și nici după acest interval. Nu este exclus ca el să fi urmat o altă instituție de învățământ decât Universitatea, însă pentru confirmarea unei asemenea ipoteze sunt necesare alte cercetări ulterioare.

Aproape toate izvoarele biografice afirmă că, la presupusa revenire în capitala Imperiului, Iorgovici ar fi ocupat, între anii 1793 și 1796, funcția de *Concepist*, apoi pe cea de *Hofconcepist*. Din păcate, cea mai sigură sursă documentară ce ne-a stat la dispoziție (șirul volumelor din *Hof- und Staats Schematismus der Röm. Kaiserl. auch Kaiselr. Königl. und erzbezoglichen Haupt- und Residenz Stadt Wien...*, Wien,

⁴ *Începuturile mișcării naționale românești în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXI, 1978, p. 173, n. 2.

⁵ Timișoara, Editura Facla, 1979, p. 38.

gedruckt und zu finden bei Joseph Gerold, Keiserl. Reichshofratesbuchdrucker und Buchhändler auf dem Dominikanerplatz, păstrate în Österreichisches Staatsarchiv) nu confirmă prezența lui Iorgovici printre slujbașii Curții Imperiale, deși volumele respective îi menționează, cu necruțătoare fidelitate, pe toți slujbașii acestei instituții, începând cu funcțiile cele mai înalte și ajungând până la cele mai umile.

În aceste condiții, apare ca fiind imperios necesară și verificarea informației (vehiculate laolaltă cu cele anterioare) potrivit căreia ar fi îndeplinit, în același interval, și funcția de *corector* sau chiar pe cea de *cenzor* al Tipografiei Ilirice. Aceasta i-a aparținut lui Josef Lorenz Kurzböck, care a preluat, în 1755, atelierul de tipografie al tatălui său, devenind apoi tipograful Universității din Viena și care a obținut, în 1770, și privilegiul de a tipări cărți în alfabet slavon (prin urmare, inclusiv unele românești). Aici au fost tipărite, între 1770 și 1792, peste 150 de cărți. În 1795, tipografia a fost cumpărată de Ștefan Novacovici și mutată, un an mai târziu, cu acordul împăratului, la Buda, unde, de altfel, au și apărut *Observațiile* (1799).

Așadar, investigațiile pe care le-am întreprins (în intervalul pe care l-am avut la dispoziție) au infirmat toate informațiile privitoare la șederile lui la Viena, ceea ce pune legitime semne de întrebare asupra verosimilității afirmațiilor privind celelalte episoade biografice (Budapesta, Bratislava, Roma, Paris, Londra etc.). Sperăm că și acestea vor fi verificate cândva, spre a fi confirmate sau nu. Căci trebuie să admitem că o informație absentă este preferabilă unei informații eronate, întrucât cea dintâi atrage atenția asupra unei lacune ce se cuvine înlăturată, pe când în cazul celeilalte există riscul (cât se poate de real în cazul nostru!) ca o greșeală să fie perpetuată și asumată drept un adevăr.

Fără îndoială, pozitivismul biografic își găsește justificarea în măsura în care el poate fi raportat la opera celui în cauză, lămurindu-i geneza și oferind soluții de identificare a surselor ei. Din acest punct de vedere, niciun exces nu este... excesiv! De altfel, în culturile occidentale, biografiile personalităților, ca și cele ale unor figuri mai puțin importante, se cunosc în detalii, de la manuscrise și documente revelatoare la simple însemnări sau bilețele ocazionale. Din nefericire, la noi situația este departe de acest standard. Marile arhive și biblioteci din alte țări, dar (pare greu de crezut!) și din țara noastră adăpostesc informații de valoare incalculabilă, pe care însă prea puțini s-au învrednicit să le scoată la iveală. Iar atunci când efortul totuși se produce, el este necoordonat instituțional, adică aleatoriu și nesistematic, bazat mai degrabă pe instinctul celor care îl fac decât pe o cercetare temeinică. Așa se și explică de ce rezultatele, atunci când apar, sunt spectaculoase prin imprevizibilitatea lor.

Constatând că informațiile privind viața lui Paul Iorgovici sunt mai mult decât discutabile, astfel încât ele nu pot constitui o punte spre opera lui, propunem o inversare a perspectivei: pornind de la datele furnizate de operă, să validăm sau, în orice caz, să acredităm drept plauzibile o serie de informații biografice care nu au putut fi confirmate până acum.

Acest traseu presupune mai multe operații succesive: identificarea unor principii, teorii, idei și fapte prezente în *Observații*; identificarea surselor din care Paul Iorgovici le-a extras; situarea acestor surse într-o geografie spirituală europeană; precizarea limbilor de acces la aceste surse.

Tradiția familiei, transmisă posterității și asumată (fără a fi controlată) de aceasta, susține că Paul Iorgovici vorbea 11 limbi, că a fost, așadar, unul dintre marii poligloți români, alături de eruditul Dimitrie Cantemir. Nu se spune însă care ar fi limbile respective, astfel încât nu rămâne decât să procedăm în modul cel mai empiric cu putință, recurgând la date din *Observații*, dar și să apelăm la ajutorul argumentelor raționale.

Un prim pas spre cunoașterea adevărului este separarea limbilor virtual știute de învățatul bănățean în două grupe. Una este cea a limbilor învățate nativ (adică *româna*) sau însușite prin instrucția școlară (adică *sârba, germana, maghiara și latina*), ceea ce dă un total de *cinci* idiomuri pe care sigur le-a cunoscut. De altfel, este de acceptat că proiectul dicționarului multilingv, menționat în scrierea sa („...care cuvinte eu le-am pus în dicționarul meu ce-l voi da în tipari cu ajutorul patronilor mei. În dicționarul acela care va fi înscris *Glosari*, adică carte scurtă de cuvinte, în care se tâlcuiesc numele și vorbele cele de acum după puterea rădăcinii din limba cea veche, de unde vorbele sunt luate.”, p. 29-30), dicționar din care, în *Observații*, sunt extrase un număr de *Exempluri* („Mai multe exempluri de așa vorbe compozite și derivate am pus într-aceia carte ce am alcătuit spre acela sfârșit. Acestea le-am tras numai de acolo pentru a arăta...”, p. 72), implica nu numai o serie de cunoștințe teoretice, ci și cunoașterea mai multor limbi, prezente ca atare în structura lucrării.

Alcătuit pe principiul familiilor de cuvinte, descendente ale aceluiași etimon latin, *Glosarul* relevă o remarcabilă omogenitate a structurii, în care sunt invariabil prezente: etimonul *latin*, echivalentul lui *german*, „traducerea” lui printr-un cuvânt *românesc* ori printr-o sintagmă românească, de altă origine decât latină și pe care cuvântul propus avea menirea să le înlocuiască. Cu toate că tradiția, mereu amintită aici, pretinde că scrierea lexicografică a lui Paul Iorgovici era *quatrilingvă*, *Exemplurile* conduc spre o altă concluzie, și anume că este vorba de o scriere *trilingvă*. Așadar: română, latină, germană.

Nu este mai puțin adevărat însă că în cuprinsul *Exemplurilor* pot fi descoperite și cuvinte în altă limbă decât cele de mai sus. De pildă, în *franceză*:

„A i n ț a r e, *proficere, vorrücken*, ce zicem *avanțirui*, de la **franțuzi** *avancer* (**avanțer**), de la *avant*, ce vine de la *ante. Ainte*; face paș înainte.” (p. 39)

„B a t e r e, de la **franțuzi** *battre* (**batr**), *schlagen, lovi, verberare*” (p. 40)

„A l l i g a ț i e, *foedus, Bündnis*, **franțuzește** *allianțe, alliance*” (p. 50)

Sau în *italiană*:

„P a r t i c e a, **talienește** *particella, ein Bröcklein*, un dărab mic” (p. 56).

Nu întotdeauna este indicată explicit apartenența cuvântului la o anumită limbă, dar această apartenență este evidențiată cu ajutorul ortografiei:

„B a t a l i o n, **bataillon**, *eine Batallion*, cinci, șase pân la opt sute de soldați” (p. 40).

Sporadic, apar și cuvinte în alte limbi decât cele menționate:

„I n v i d i e, *invidia, der Neid*, **sârbește zavistia**” (p. 41)

„V e r s u, *versus, Vers*, **slavenește stih**” (p. 43)

„C i r c u m s t a r e, *circumstare, herumstehen*, sta în ocol, **sârbește ocrujaiu...**” (p. 68).

„N o b i l e, *nobilis, von vernehmer Geburt*, de neam însemnat, vestit, **ungurește nemeș**” (p. 55)

Prin urmare: *română, latină, germană, sârbă și maghiară*, adică limbile în general cunoscute, pe atunci, în Banat și, în consecință, accesibile virtualilor cititori. La acestea, se cuvin adăugate *franceza și italiana*, limbi pe care Paul Iorgovici le-a stăpânit, învățându-le, aproape sigur, în țările respective. Că le-a cunoscut, o dovedesc și izvoarele în aceste limbi la care a recurs și despre care vom discuta în continuare. Deocamdată, vom reține o afirmație a sa, referitoare la limba și la cultura englezilor, puse în contrast cu realitățile românești corespunzătoare:

„Cuvintele cele cu litere schimbate nu se pot socoti ca stricate, vor mai zice alții, fiindcă ce e corupciune pentru limba latinească, aceea poate fi perfecciune pentru limba românească. Spre adevărea cuvântării lor, **pot aduce în exemplu pe anglezii care, dintr-o limbă mestecată, au înfrumusețat așa limba lor. R. nu e așa. De la anglezii nu se poate lua paritate la nația noastră, căci anglezii, măcar mestecați cu alte nații, au în limba lor vorbe depărtate de la rădăcina lor; dar ei tot sunt națiune nesupusă la alta: e de sine stăpânitoare. La ei înfloresc științele, cu acestea florește și limba; la ei sunt oameni învățați în științele cele mai înalte, prin științele acestora s-au mai înmulțit limba din rădăcina ei.** Toate acestea sunt contrarii la români care, după starea nații, au schimbat și limba în mai rău.” (p. 79-80)

Abstracție făcând de etnonimul **anglez**, care duce, evident, la forma franceză **anglais**, pasajul citat indică, fără puțință de tăgadă, o foarte bună cunoaștere a realităților lingvistice și culturale din statul insular, ceea ce poate constitui un temei demn de luat în considerare pentru a accepta ipoteza prezenței lui Paul Iorgovici în țara respectivă. La acest argument, se adaugă și la fel de indubitabila cunoaștere a unor scrieri aparținând filozofului englez John Locke (*Essay Concerning Human Understanding*, 1690; *Some Thoughts Concerning Education*, 1693), din care se pot identifica nu puține idei și chiar „citate” în textul *Observațiilor*, chiar dacă, așa cum

stau lucrurile și cu alți autori, Paul Iorgovici nu își indică sursele. Cu câteva excepții, totuși. Când o face, el procedează în două moduri. Cel mai adesea, el trimite la o scriere, fără a-i divulga nici autorul, nici titlul, ci sugerându-le:

„...în toate calendarele românești, precum și în mineiu românesc de toate lunele, adecă mineiu de obște...” (p. XI).

Dacă trimiterea la „calendarele românești” este extrem de vagă (este posibil să se refere la „Cărintarul românesc”, apărut la Sibiu, în 1793 și, desigur, la cel apărut la Viena, un an mai târziu și care i-a fost atribuit chiar lui), „mineiu românesc de toate lunele” indică *Mineele* tipărite la Râmnic, între 1776 și 1779, de către Chesarie și Filaret.

Exemplul

„...nici dicționare, nici gramatică pân de curând n-au fost” (p. 10),

conduce la o situație similară cu cea precedentă. Termenul *dicționare* reprezintă o trimitere incertă, pe când *gramatică* indică fără dubiu *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, apărută în 1797.

În schimb, acest autor este indicat, chiar dacă nu nominal, ci prin funcția îndeplinită (între 1798 și 1808), câteva pagini mai încolo:

„...cărțile școalelor... care acum au început a se întrebuița în Ardeal din neprerupta sârguință a d. director preste școalele românești de legea noastră” (p. 27).

Alteori, e drept că mult mai rar, Paul Iorgovici recurge la ceea ce numim azi *trimitere bibliografică* propriu-zisă, deși incompletă în raport cu exigențele actuale. Astfel, primul paragraf din *Secția I* reprezintă traducerea fidelă a unei secvențe din *Ars oratoria* a lui Quintilian, numele retorului roman găsimu-se la sfârșitul segmentului respectiv (p. 1-2). Într-un alt loc, întâlnim chiar forma modernă de trimitere:

„Aceasta e fapta legii cea scrisă în inimile noastre, de care **Sf. Apostol Pavel cătră râmleni, cap. 2, st. 14**, așa grăiește:...”

Pentru ca, o pagină mai încolo, să apară și varianta arhaică a lui *Ibidem*:

„...precum arată același apostol **la locul cel mai sus țitat. S. 6**” (p. 90)

și:

„...care pre noi sfinții apostoli ne învață... **iar acolo, s. 13**” (p. 90).

Am făcut aceste mențiuni spre a evidenția ținuta științifică autentică asumată de autorul *Observațiilor*, preocuparea lui de a-și semnala sursele din care citează. În acest context, ne exprimăm (în paranteză) opinia cu privire la oportunitatea unui

istoric al trimiterilor bibliografice în cultura noastră. Revenind la învățatul bănățean, trebuie să arătăm că în textul lui se lasă identificate numeroase alte pasaje ce reprezintă simple parafraze sau adevărate reproduceri ale unor fragmente din operele altor autori, fără ca sursele respective să fie semnalate corespunzător.

Cum se explică această (aparentă) abatere de la o conduită științifică la care el aderă totuși în alte locuri? Singura explicația plauzibilă este aceea că autorii, ale căror nume nu sunt divulgate, fac parte dintre precursorii legitimi ai iluminismului ori sunt chiar reprezentanți ai acestuia. Prudența lui Iorgovici era justificată, de vreme ce numele lui fusese evocat într-un raport oficial din 24 aprilie 1793, ca protagonist, alături de Piuariu Molnar, al tipăririi unui ziar românesc, proiect declarat indezirabil din cauza intenției de a răspândi „periculoasele idei de libertate ale francezilor”. Adeziunea lui la ideile epocii este una tacită din motive de autoprotejare. Cu atât mai necesar este efortul de a depista relația textului său cu posibilele lui surse, efort pe care l-am făcut (parțial, desigur) în notele la ediția din 1979 a *Observațiilor*, dar care trebuie extins prin cercetări ulterioare.

În această direcție, urmăm o cale sugerată de Adrian Marino⁶ care, remarcând „ținuta doctrinară și tehnicitatea expresiilor”, afirmă că aceste calități „trădează o evidentă lectură de specialitate” și că, deși „nu i se cunosc bine nici studiile, nici izvoarele”, rămâne șansa îndreptării spre textul *Observațiilor*, care este „mai lămuritor decât toate”.

Precizăm însă că o astfel de „arheologie” devine complicată din cauză că ideile respective erau ale epocii, ele putând fi identificate la mai mulți autori din țări și din perioade diferite. Erau idei și principii care „pluteau în aer” și care erau, astfel, la îndemâna oricui se simțea dator a fi om al timpului său. Este ciudat că un cercetător serios cum este Helmuth Frisch⁷ ignoră aceste legături spirituale ale lui Iorgovici cu Occidentul, într-o lucrare dedicată explicit acestui subiect (chiar dacă perioada de interes este secolul al XIX-lea, învățatul nostru trebuia menționat măcar ca precursor).

Făcând o sumară sistematizare a acestor posibile trimiteri la texte în care ideile puse în circulație pentru prima oară la noi de către Paul Iorgovici pot fi reperate, constatăm că aceste texte aparțin unor autori de notorietate din marile culturi occidentale, texte scrise în limbile despre care am convenit mai sus că Iorgovici le-a cunoscut.

⁶ *Art. cit.*, p. 573.

⁷ *Relațiile dintre lingvistica română și cea europeană. O istorie a lingvisticii românești din secolul al XIX-lea. Curente principale în lingvistica secolului al XIX-lea.* Traducere de Marcel Roma, București, Editura Saeculum I. O., 1995.

Iată o listă a acestor autori, grupați în funcție de limba în care s-au exprimat:

Latină: Horațiu și Quintilian;

Română: Gheorghe Șincai, Radu Tempea;

Germană: Leibniz, Herder (cf. BOCȘAN 1978, p. 175-176);

Italiană: Vico, Beccaria, Cesarotti;

Franceză: Condillac, B at de Muralt, Diderot;

Engleză: John Locke.

Paralelismul astfel sugerat, cel dintre surse și mijloacele lingvistice de acces la acestea, este prea evident pentru a putea fi pus pe seama unei simple coincidențe. El dovedește că *geografia spirituală* în care s-a înscris Paul Iorgovici este aceea a unui *homo europaeus*, el fiind, probabil, unul dintre cei mai informați români din epoca modernă și, ce este mai important, cel care a știut să valorifice informațiile obținute pe această cale într-o scriere științifică exemplară.

Din perspectiva culturii românești, acestea sunt chestiunile care contează cu adevărat. Faptul că *geografia spirituală* a lui Iorgovici se suprapune unei *geografii biografice* nu înseamnă validarea acesteia din urmă, dar poate fi un argument de acceptabilitate. Cu alte cuvinte: o biografie lacunară poate fi substituită de ideografie.
Q. E. D.

Ideographie als Ersatz der Biographie

(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Paul Iorgovici, Universität Wien, Hofconceptist, Kurzb ock, vielsprachig

Ausgehend vom Beispiel des Banater Gelehrten Paul Iorgovici, wollen die Verfasser beweisen, dass man die fehlenden dokumentarisch festgehaltenen Informationen durch die im Text erscheinenden Ideen ersetzen kann. Die Quellen aus dem Werk leisten Ersatz für die Dokumente der nicht bestätigten biographischen Informationen.